

ІСТОРІЯ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94(477):355.4"1844"

В. В. Задунайський

ВІЙСЬКОВА СТРУКТУРА ТА ОЗБРОЄННЯ ДУНАЙСЬКОГО КОЗАЦЬКОГО ВІЙСЬКА ЗА ПОЛОЖЕННЯМ 1844 р.

У статті розкрито особливості військової структури та озброєння Дунайського козацького війська, зафіксовані в «Положенні 1844 р.». Виявлено, що військова система Дунайського козацького війська була досить спрощеною, засвідчивши намагання Російської імперії взяти під контроль військовий потенціал цього утворення.

Ключові слова: Російська імперія, «Положення 1844 р.», Дунайське козацьке військо.

Історія Збройних Сил України є важливою складовою вітчизняної історії й складається як з досягнень повноцінного Українського Війська, так і окремих військових формувань, що діяли під зверхністю іноземних державних утворень. Серед останніх першорядне значення відіграли різноманітні українські козацькі утворення, які проіснували з кінця XV ст. – й до початку XX ст.

Трагічні події II половини XVIII ст. (знищення царатом Запорізької Січі, ліквідація Гетьманщини та Слобідських козацьких полків) суттєво надломали українську козацьку спільноту та її військову систему, проте й надалі зберігалась частина козацьких надбань, яку в умовах складної військово-політичної ситуації XIX ст. намагався використати у власних інтересах провід Російської імперії. Наслідком зазначеного стало утворення та функціонування низки козацьких формувань, серед яких окреме місце посіло й Дунайське козацьке військо (існувало впродовж 1828–1868 рр. поблизу м. Акерман – на Півдні України [1]).

Обставини утворення згаданого війська та особливості його складу обумовили намагання царату повністю контролювати дунайських козаків, фіксуючи певний рівень розвитку їх військової системи. За таких обставин є цілком слушним виявити засади військової структури та озброєння (є основою для відбування військової служби та ведення бойових дій) Дунайського козацького війська на підставі Положення 1844 р., що зафіксувало певний етап військового розвитку згаданого козацького формування. До того ж, цей документ співвідноситься з відповідним Положенням про Чорноморське козацьке військо (найбільше українське козацьке формування тих часів) 1842 р., що робить слушним порівняння основ військової організації згаданих козацьких формувань.

Отже, дослідження основ військової структури та озброєння Дунайського козацького війська за матеріалами Положення 1844 р. є важливою складовою військової історії України, що обумовлює доречність комплексного розгляду зазначеної проблематики в історіографії.

Слід зазначити, що вітчизняні й зарубіжні науковці XIX – початку XX ст. попри значну увагу історії українських козацьких формувань головним чином розглядали загальні аспекти історії Запорізької Січі та гетьманських і слобідських козацьких полків [2].

За радянських часів, попри ідеологічний тиск, продовжено дослідження зазначеної тематики [3], але історія Дунайського козацького війська знову залишилась на узбіччі зацікавлень науковців.

Сучасна вітчизняна історіографія успішно розробляє різноманітні аспекти історії основних українських козацьких формувань [4]. Окремо відзначимо комплексне дослідження О.Бачинської, присвячене суспільно-політичному та соціально-економічному розвитку української козацької спільноти впродовж ХІХ ст. (у тому числі й Дунайського козацького війська) [5].

Автор послідовно вивчає військово-козацьку проблематику, зокрема основи військової системи Чорноморського й Азовського козацьких військ І половини ХІХ ст. [6]. Поряд із цим, військову систему Дунайського козацького війська досі не досліджував.

Отже, вітчизняна історіографія все ще не завершила комплексне дослідження військової структури та озброєння Дунайського козацького війська.

Зарубіжна історіографія приділяє достатню увагу історії українських козацьких формувань (особливо періоду ХVІ – ХVІІІ ст.). Так, польські науковці вивчають переважно військово-політичні аспекти історії козацьких формувань зазначеної доби [7]. Подібні підходи помічаємо і серед російських авторів, які успішно досліджують історію провідних козацьких військових формувань Російської імперії [8].

Отже, в історіографії питання військової організації та озброєння Дунайського козацького війська у середині ХІХ ст. все ще не отримало належного розкриття, що й обумовило нашу увагу до цієї проблеми. З огляду на це й визначено мету представленої статті – розкрити основи військової структури та відповідного озброєння Дунайського козацького війська на підставі Положення 1844 р. Поряд із цим, доречно здійснити їх порівняння з відповідними аналогами Чорноморського та Азовського козацьких військ, що діяли у той самий час.

Джерельною основою пропонованої розробки стало Положення про Дунайське козацьке військо 1844 р., віднайдене в Державному архіві Ростовської області (Росія) [9].

Актуальність представленого дослідження обумовлена потребою висвітлення засад військової системи дунайських козаків у середині ХІХ ст. та можливістю порівняння з відповідними основами інших українських козацьких формувань тих часів, а також введенням до наукового обігу низки нових фактів і документів. Додатково запропонована розробка може посприяти більш об'єктивному розумінню української козацької спадщини ХІХ ст., чим стане у пригоді учасникам новітнього козацького відродження в Україні.

Наукова новизна статті виявляється в тому, що на ґрунті доступних джерел і літератури досліджено важливі аспекти військової системи Дунайського козацького війська у середині ХІХ ст.

Перед розглядом основ військової структури та озброєння дунайських козаків, затверджених Положенням про Дунайське козацьке військо 1844 р., потрібно зазначити його комплексний характер, що виявився у наступному:

- згадане положення заклало основи військово-адміністративного устрою;
- було визначено зміст військової служби;
- наведено засади військової структури (штатний розклад військових частин);
- представлено опис озброєння;
- оголошено перелік основних станиць;
- тощо [10].

Зазначений зміст Положення свідчив про те, що Дунайське козацьке військо мусило діяти згідно єдиних імперських стандартів, що виявлялись у подібних

документах середини XIX ст. (схожий зміст мало й Положення про Чорноморське козацьке військо 1842 р. [11]). Зрозумілим було й затвердження згаданого документа на найвищому державному рівні. Так, Положення про Дунайське козацьке військо було підписане 13 грудня 1844 р. імператором Миколою I [12].

Ведучи мову про особливості військової структури та озброєння Дунайського козацького війська, слід спочатку звернути увагу на засади військово-козацького життя у згаданому формуванні. Тут необхідно відразу наголосити на тому, що вони поступались змістом і значенням як Чорноморському, так і Азовському козацьким військам, у котрих українська козацька спадщина була доволі вагомою, а на початку функціонування цих утворень – системоутворюючою.

Сталося це тому, що основу Чорноморського й Азовського козацтва становили військові товариства запорожців і «гетьманців», які домінували у згаданих формуваннях не лише на початку їх виникнення [13]. Особливо помітним це було у середовищі Чорноморських козаків, яке й у подальші часи поповнювалось за рахунок значної кількості представників колишнього українського козацького середовища. Натомість, Дунайське козацьке військо формувалось за рахунок залучення не лише колишніх українських козаків (Задунайських чи Усть-Дунайських Буджацьких), але й значної кількості греків, сербів, болгар, албанців, молдован та циган [14].

Окремо наголосимо на тому, що представники згаданих балканських народів (греків, сербів, болгар та албанців) не лише були далекими від цінностей української військово-козацької привілейованої спільноти, але й привнесли у козацьке формування досвід служби в Російській армії в якості волонтерів під час попередньої Російсько-Турецької війни [15].

Все вище зазначене обумовило те, що українська військово-козацька спадщина в Дунайському козацькому війську не могла стати системоутворюючою за взірцем того ж Чорноморського козацького війська. Натомість чіткіше мусили виявлятися засади уніфікації військового життя дунайських козаків.

Зазначена тенденція посилювалась і завдяки залученню на командні посади у стройових частинах Дунайського козацького війська офіцерів армійської кавалерії [16]. До речі, згідно Положенню на посади командирів полків мали призначатись виключно офіцери армійської кавалерії. Зрозуміло, що представники російського офіцерського корпусу не мали належних військово-козацьких навичок і вмінь, й до того ж не були носіями козацької ментальності.

Нечисельне Дунайське козацтво (нараховувало в 1840 р. близько 8.213 осіб, а на 1868 р. – 13.151 осіб [17]) не мало завершеної та самодостатньої військової системи й відіграло лише допоміжне значення у забезпеченні ладу в прикордонні. Свідченням чого було зобов'язання Дунайського козацького війська виставляти на військову службу лише 2 кінні полки, що діяли згідно розпоряджень імперського військового відомства [18]. Наведений факт свідчив про умовність військово-організаційної єдності цього козацького війська в Російській імперії, яка прагнула максимально використати козацький військовий потенціал і унеможливити навіть натяк на створення військової бази для ймовірних виступів дунайських козаків.

Далі звернемо увагу на склад згаданих дунайських козацьких кавалерійських полків. Так, згідно Положенню 1844 р., кожен із цих полків складався з:

- 848 нижчих чинів (750 козаків, 48 приказних, 50 урядників (молодших і старших));
- 20 старшин (штаб і обер-офіцерів);
- 1 полковника (командир полку) [19].

Наведена інформація засвідчує не лише певну чіткість організаційної структури кавалерійського полку Дунайського козацького війська, але й уніфікацію відповідної стройової частини. Підтвердженням чого є той факт, що склад 6 – сотенного

кавалерійського полку Чорноморського козацького війська згідно Положення 1842 р. є досить подібним. У згаданому полку так само мало бути 20 офіцерів, 50 урядників, 750 рядових козаків, 48 приказних [20]. Інакше кажучи, зазначена структура козацьких стройових кавалерійських частин була досить уніфікованою й не передбачала збереження та розвитку відповідних особливостей окремих козацьких формувань.

Окремо звернемо увагу на використання уніфікованої системи рангів та термінів для її позначення в усіх тогочасних козацьких формуваннях Російської імперії. Так, підстаршини (унтер-офіцери) поділялись на молодших і старших урядників, а серед старшин (офіцерів) значились хорунжі, сотники, осавули, військові старшини та полковники [21]. Серед наведених рангів лише назви старшинських чинів зберігають звичний зв'язок із попередньою українською військово-козацькою спадщиною, але й вони відрізняються рівнем старшинства та послідовністю [22]. Такі реалії засвідчили намагання як досягнути певного компромісу з козацькою спадщиною (щодо рангово-посадової системи), так і уніфікувати її зміст для всіх козацьких формувань.

Про намагання уніфікувати військову службу козаків свідчило й запровадження єдиних стандартів їх озброєння. Так, дунайські козаки під час служби у згаданих кавалерійських полках мусили бути озброєні єдиним типом холодної та вогнепальної зброї. Серед вогнепальної зброї виділимо пістолети й рушниці, що виготовлялись державними зброярнями Російської імперії згідно встановлених стандартів [23]. До речі, цей вид озброєння максимально нівелював особливі навички козацької спільноти щодо підготовки та здійснення стрільби.

Попри те, що холодна зброя дозволяла зберегти більше певних особливостей її застосування в бою, вона також завдяки поступовій уніфікації нівелювала відповідні відмінності. Згідно Положення 1844 р. Дунайське козацьке військо отримало на озброєння тогочасні шашки та легкі піки [24].

Подібну зброю мали й інші козацькі формування. Поряд із цим, Чорноморське козацтво завдяки збереженню деяких традиційних особливостей військової організації та розташуванню (Північний Кавказ) мало на озброєнні додаткові взірці холодної зброї, забезпечивши більшу різноманітність власного військово-прикладного мистецтва бою [25].

Завершуючи короткий огляд військової структури Дунайського козацького війська, що закладалась згідно Положення 1844 р., наголосимо й на тому, що тут йшлося лише про стройові кавалерійські частини. Такий принцип суперечив як бойовому досвіду українських козацьких утворень минулого, так і тогочасним українським козацьким формуванням (Чорноморському й Азовському козацьким військам), в яких козацька піхота традиційно відігравала важливу роль [26]. До речі, в Азовському козацтві згадана піхота ще й мала характер морської [27].

Підсумовуючи результати представленого дослідження зазначимо, що на підставі Положення 1844 р. в Дунайському козацькому війську було запроваджено спрощену військову структуру, що передбачала утворення 2 окремих козацьких кавалерійських полків на підставі тогочасних уніфікованих штатних розписів. Зрозумілим було й забезпечення козаків єдиними взірцями вогнепальної та холодної зброї, що також обумовило уніфікацію їх бойового вишколу.

З огляду на малочисельність та відсутність у згаданому формуванні міцної й домінуючої української військово-козацької спільноти (через залучення представників балканських народів), що мала б стати основою війська за прикладом тогочасних Чорноморського чи Азовського козацьких військ, Російській імперії вдалось максимально уніфікувати військову систему Дунайського козацького війська, позбавивши його можливості зберегти вагому частину української військово-козацької спадщини. Поряд із цим, прийняття згаданого Положення підтверджувало тогочасні

спроби царату максимально уніфікувати та підпорядкувати собі всі козацькі формування.

Таким чином, Положення про Дунайське козацьке військо 1844 р., визначивши основи військової системи цього утворення в середині XIX ст., виявило як актуальність прагнення частини нащадків українських козаків зберегти свій військово-привілейований статус у згаданому регіоні, так і закономірність посилення імперських уніфікаційних впливів на козацькі утворення тих часів. При цьому, Дунайське козацтво через внутрішню аморфність виявилось чи не найслабшим серед тогочасних українських козацьких формувань.

У представленій статті здійснена спроба огляду військової системи дунайських козаків, зафіксованої й визначеної Положенням про Дунайське козацьке військо 1844 р. Зазначена тематика не є вичерпаною й заслуговує на подальші дослідження вітчизняними та зарубіжними вченими.

Список використаної літератури

1. Маленко Л.М. Дунайське козацьке військо / Л.М.Маленко // Українське козацтво : Мала енциклопедія / кер. авт. колект. Ф.Г.Турченко; відпов. ред. С.Р.Лях. – 2-е вид., доп. і перероб. – К. : Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2006. – С. 169.
2. Антонович В. Коротка історія козаччини / В.Антонович. – К. : Україна, 1991. – 157 с.; Скальковський А. Історія Нової Січі або останнього Коша Запорозького / А.Скальковський. – Дніпропетровськ : Січ, 1994. – 678 с. ; Яворницький Д. Історія запорозьких козаків / Д. Яворницький : у 3 т. – Львів : Світ, 1991.
3. Апанович О. Збройні сили України першої половини XVIII ст. / О. Апанович. – К. : Наук. думка, 1969. – 221 с. ; Голобуцкий В. Черноморское казачество / В. Голобуцкий. – К. : Изд-во Акад. Наук УССР, 1956. – 415 с.
4. Заруба В. Українське козацьке військо в російсько – турецьких війнах останньої чверті XVII століття / В. Заруба. – Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2003. – 464 с. : іл.; Леп'явко С. Козацькі війни кінця XVI ст. в Україні / С.Леп'явко. – Чернігів : Сіверянська думка, 1996. – 286 с. ; Маленко Л. М. Дунайське козацьке військо. – С. 169–170 ; Йі ж: Азовське козацьке військо (1828–1866) / Л. М. Маленко. – Запоріжжя: Мотор-Січ, 2000. – 513 с.
5. Бачинська О. А. Козацький стан та одиночні козацькі формування у першій половині XIX ст. / О.А.Бачинська // Історія українського козацтва : нариси : у 2 т. / редкол.: В.А.Смолій (відп. ред.) та ін. – К. : Києво-Могилянська академія, 2007. – Т. 2. – С. 337–355.
6. Задунайський В. Бойове мистецтво та військова спадщина українських козаків в кінці XIX – на початку XX ст. / В. Задунайський. – Донецьк : Норд-Прес ; ДонНУ, 2006. – 335 с.: іл. ; Основи військово-прикладної системи Чорноморського козацького війська за «Положенням 1842 р.» / В. Задунайський // Наукові праці : наук.-метод. журнал. Історичні науки. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. П. Могили, 2009. – Т. 115, вип. 102. – С. 131–136 ; його ж: Становлення української піхоти в Чорноморському та Азовському козацьких військах (кінець XVIII – 60 pp. XIX ст.) / В. Задунайський // Схід. – 2010. – № 4. – С. 80–83; його ж: Азовське козацьке військо – осередок українських військово-морських формувань (1832–1865 pp.) / В. Задунайський // Історичні записки : зб. наук. пр. – Луганськ, 2010. – Вип. 27, ч. 1. – С. 77–83.
7. Korzon T. Dzieje Wojen i wojskowości w Polsce / T. Korzon. W 3 t. – Lwów ; Warszawa ; Kraków : Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1923; Wójcik Z. Wojny kozackie w dawnej Polsce / Z. Wójcik. – Kraków: Agencja Wydawnicza DWWLA, 1989. – 78 s.; Franz M. Wojskowość Kozaczyzny Zaporoskiej w XVI – XVII wieku / M. Franz. – Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2002. – 255 s.

8. Малукало А. Кубанское казачье войско в 1860–1914 гг.: организация, система управления и функционирования, социально-экономический статус / А.Малукало. – Краснодар: Кубанькино, 2003. – 216 с. ; Крикунов П. Казаки между Гитлером и Сталиным / П.Крикунов. – М. : Яуза : Эксмо, 2005. – 607 с.
  9. Положение о Дунайском казачьем войске. – СПб, 1845. – 30 с.
  10. Там само. – С. 3–5.
  11. Положение о Черноморском казачьем войске. – СПб, 1842. – 133 с.
  12. Положение о Дунайском казачьем войске. – С. 3.
  13. Білий Д.Д. Українці Кубані в 1792 – 1921 роках. Еволюція соціальних ідентичностей / Д.Д.Білий. – Львів ; Донецьк : Східний видавничий дім, 2009. – С. 106–116; Задунайський В. Азовське козацьке військо – осередок українських військово-морських формувань (1832–1865 рр.). – С. 79.
  14. Положение о Дунайском казачьем войске. – С. 3 ; Бачинська О. Вказ. пр. – С. 343.
  15. Положение о Дунайском казачьем войске. – С. 3.
  16. Там само. – С. 3–5.
  17. Бачинська О. Вказ. праця. – С. 343.
  18. Положение о Дунайском казачьем войске. – С. 3–4.
  19. Там само. – С. 24.
  20. Приложение // Положение о Черноморском казачьем войске. – С. 9–10.
  21. Там само.
  22. Задунайський В. Бойове мистецтво та військова спадщина українських козаків в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. – С. 103–105.
  23. Положение о Дунайском казачьем войске. – С. 30.
  24. Там само.
  25. Задунайський В. Основи військово-прикладної системи Чорноморського козацького війська за «Положенням 1842 р.». – С. 133–135.
  26. Задунайський В. Становлення української піхоти в Чорноморському та Азовському козацьких військах (кінець ХVІІІ – 60 рр. ХІХ ст.) / В. Задунайський. – С. 81–82.
  27. Задунайський В. Азовське козацьке військо – осередок українських військово-морських формувань (1832–1865 рр.). – С. 80–82.
- Стаття надійшла до редакції 15.03.2011 р.

V. V. Zadunajski

STRUCTURE OF MILITARY WEAPONS AND DANUBE COSSACK ARMY BY POSITION 1844

In article it is considered features of military structure and the arms of the Danube Cossack army fixed in «Position of 1844». It is revealed, that the military system of the Danube Cossack army was enough unified and has confirmed attempts of Russian empire to take under the control military potential of the given formation.

Key words: *Russian empire, «Position of 1844», Danube Cossack army was.*